

מוסדות הגמל והביטוח

I. קופות הגמל

1. קווי ההתפתחות העיקריים

תקבולי מוסדות הגמל גדלו השנה בשיעור של 42 אחוזים לעומת 35 אחוזים אשתקד והגיעו לרמה של 1,732 מיליון ל"י. עיקר העלייה בשיעור הגידול נובעת מההאצה, שחלה בשנת 1971 בהפרשות במסגרת קרן התגמולים ונמשכה גם השנה, שבה הם תפסו לראשונה את המקום הראשון מבחינת תרומתם לתקבולי הסקטור, 474 מיליון ל"י לעומת 365 מיליון ל"י בקרן הקיצבה, 173 מיליון ל"י בקרן הפיצויים ו-160 מיליון ל"י בקרנות הסוציאליות. לעומת זאת, ההכנסות השוטפות ורווחי ההון מתיק הנכסים הפיננסיים גדלו השנה בקצב איטי יותר מאשתקד והסתכמו בסך של 560 מיליון ל"י.

תשלומי הסקטור במסגרת העסקות הריאליות גדלו גם הם בשיעור מואץ של 38 אחוזים לעומת 15 אחוזים אשתקד, אבל לנוכח השוני בסדרי הגודל המוחלטים וקצב העלייה הנמוך יותר הביאה התפתחות זו לעלייה ניכרת בצבירת סקטור קופות הגמל; מאזן הסקטור גדל ב-28 אחוזים לעומת 19 אחוזים אשתקד והגיע להיקף של 5,735 מיליון ל"י, ובתוספת הפרשי הצמדה בסך 1,481 מיליון ל"י מגיע הערך המשוערך של נכסי הסקטור ל-7,216 מיליון ל"י.

החיסכון של משקי הבית באמצעות מוסדות הגמל, המבטא את הגידול הנומינלי, שחל במשך השנה בנכסי משקי הבית במוסדות הגמל, הגיע השנה ל-1,591 מיליון ל"י לעומת 892 מיליון ל"י בשנת 1971. לעומת זאת, היקף האמצעים הנזילים, שנספגו באמצעות מוסדות הגמל, הגיע השנה ל-1,185 מיליון ל"י לעומת 619 מיליון ל"י בלבד אשתקד; סכום זה היה כ-5.1 אחוזים יחסים לסך ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה ממקורות פנים (בניכוי מילות חובה) השנה לעומת 3.4 אחוזים בשנת 1971.

היקף ההפרשות לקרן הקיצבה, התלוי בהתפתחויות בתחום השכר והתעסוקה בענפים, שבהם נפוץ הביטוח הפנסיוני במסגרת קופות הפנסיה, ורק במעט בהתפתחות בתחום החיסכון והביקוש לנכסים פיננסיים, עלה בשיעור מצומצם יחסית. לעומתו, גדלו ההפרשות לקרן התגמולים בשיעור הניכר של 73 אחוזים, כדוגמת אשתקד, והגיעו לרמה של 474 מיליון ל"י. צמיחה מהירה זו, המתרכזת בקופות התגמולים הבנקאיות, נובעת מעליית הביקוש לנכסים פיננסיים בכלל ולנכסים פיננסיים צמודים למדד בפרט, במסגרת עליית החיסכון הוולונטרי בעת האחרונה, מהיות הקופות הבנקאיות קופות פתוחות לכול, בניגוד לקופות המפעליות, שאוכלוסיית חבריהן הפוטנציאלית מצומצמת, מהתפשטות תופעת ההיוון החלקי של הקיצבה במסגרת הפנסיה התקציבית והעברתה לקופות התגמולים הבנקאיות, מהתאמת התנהגות המפרנסים העצמאיים להגדלת תקרת ההפרשות המוכרות לקופת הגמל, מהתפשטות תופעת ניצול נפח הזכויות והניכויים בידי השכירים, המבוטחים בפנסיה תקציבית, ומתופעת ההמרה של תוספת שכר בהפרשות מוגדלות לקופות התגמולים.

כתוצאה מהתפתחויות אלה במסגרת הביטוח הוולונטרי עלה משקל הנכסים בקרנות התגמולים הבנקאיות מ-8.9 אחוזים מכלל נכסי הסקטור בסוף שנת 1969 ל-17.3 אחוזים בסוף שנת 1972. התפתחות זו הפכה את החיסכון הוולונטרי באמצעות קופת התגמולים לנכס פיננסי נפוץ. המעשיר את מיגוון אפשרויות ההשקעה העומדות בפני הפרט בנכס בעל תשואה גבוהה ורמת נזילות נמוכה, יחסית; שיעור התשואה השכיח לחוסך הינו כ-10 אחוזים נטו ויותר, בתוספת הפרשי הצמדה, אך כספי ההשקעה מוקפאים בדרך כלל עד תום עשר שנים מתחילת ההפרשות לקרן. גם ההפרשות לקרן הפיצויים גדלו השנה בקצב מואץ לנוכח עליות השכר ובמיוחד לנוכח הרווחיות הטובה של המפעלים, שאפשרה להם להפריש למסגרת זו של ביטוח סיכונים וחיסכון עסקי. כן יש להזכיר את ההחשה בהפרשות לקרנות הסוציאליות, הנושאות אופי של תשלומי העברה דרך סקטור קופות הגמל, אם כי לנוכח קשיי איתור ויותר חלקי על הזכויות משמשות גם הן מקור לצבירה.

התשלומים במסגרת הביטוח הפנסיוני גדלו השנה בשיעור הקרוב לזה של אשתקד, למרות שלנוכח עליות השכר והזדקנות אוכלוסיית חברי הקופה התחייבה, כנראה, עלייה גדולה יותר. תופעה זו מקורה בעיקר בתופעת דחיית גיל הפרישה מעבודה.

במסגרת קרן התגמולים גדלו התשלומים השנה בשיעור הגבוה של 87 אחוזים לעומת 17 אחוזים אשתקד, וזאת לנוכח "הזדקנות" הקופות הבנקאיות ועליית מספר הזכאים למשך את כספם כתוצאה מכך וכן לנוכח תופעת העברת כספים מקופות תגמולים מפעליות לקופות הבנקאיות. במסגרת תשלומי הפיצויים והקרנות הסוציאליות היתה התפתחות דומה לאשתקד.

במסגרת השימוש בכספים שגייסו הקופות יש לציין את עליית משקל ההשקעה בניירות ערך, מכלל המאזן, וזאת לנוכח המשך ההתאמה להוראה משנת 1970 בדבר אחוז ההשקעה המוכרת ובמיוחד לנוכח עליית משקל נכסי קופות התגמולים הבנקאיות, בכלל נכסי הסקטור, מאחר שבהן ממעטים לתת הלוואות ומרבים להשקיע בניירות ערך, אם כי לאו דוקא בהשקעה מוכרת.

בשנת 1972 רכשו קופות הגמל איגרות חוב במקור בסכום של 1,270 מיליון ל"י לעומת 870 מיליון ל"י אשתקד, ותיק ניירות הערך שלהן גדל, נטו, ב-1,160 מיליון ל"י לעומת 590 מיליון ל"י אשתקד. כן יש לציין, שחלה כנראה, עלייה מסוימת בהיקף ההשקעות במניות ובאיגרות חוב הניתנות להמרה, אבל סעיף זה נותר זעום ביותר מבחינת משקלו בכלל נכסי הסקטור.

2. התקבולים והתשלומים של מוסדות הגמל¹

א. תקבולים²

תקבולי מוסדות הגמל במסגרת העסקות הריאליות נובעים משני מקורות עיקריים: האחד, הפרשות המעבידים, העובדים והחוסכים האחרים לקרנות השונות, והשני, ההכנסות השוטפות, הנובעות מתיק הנכסים שבידי הקופות (תקבולים ריבית ודיבידנד) ומימוש רווחי הון (בעיקר הפרשי הצמדה על הקרן והריבית).

ההפרשות לקופות הגמל מבוצעות במסגרת ארבעה סוגי קרנות: קרנות קיצבה, קרנות תגמולים, קרנות פיצויים וקרנות סוציאליות והדדיות, כאשר סדר החשיבות שלהן מבחינת היקף ההפרשות המבוצעות היה במשך כל השנים כמוצג למעלה. השנה, בעקבות קצב צמיחה גבוה, שאפיין בשנים האחרונות את קרנות התגמולים, הגיע לראשונה היקף ההפרשות במסגרת קרנות

¹ על מבנה סקטור מוסדות הגמל ודרכי ההשקעה של הכספים המגויסים ראה דוח בנק ישראל 1971 ע' 348-349.

² על מהות נתוני התקבולים והתשלומים, ראה הערה מס' 1 בלוח ט"ז-1.

לוח ט"ז-1
 "מאזן התשלומים" של מוסדות הגמל¹ 1970 עד 1972

העלייה או הירידה (—) לעומת שנה קודמת					ת ש ל ו מ י ם						
1972	1971	^a 1972	² 1971	1970	1972	1971	^a 1972	² 1971	1970		
עסקות בנכסים ריאליים					(מיליוני ל"י)						
28.5	22.0	221	172	141	תשלומי קיצבה	17.7	5.4	365	310	294	הפרשות לקרן קיצבה
87.3	17.0	103	55	47	תשלומי תגמולים	73.0	73.4	474	274	158	הפרשות לקרן תגמולים
16.7	14.9	63	54	47	תשלומי פיצויים	47.9	23.2	173	117	95	הפרשות לקרן פיצויים
40.0	22.8	98	70	57	תשלומי סוציאליים	52.4	43.8	160	105	73	הפרשות לקרנות סוציאליות
38.2	20.2	485	351	292	סך הכול	45.4	30.0	1,172	806	620	סך הכול
—	—	11	10	11	תשלומי ביטוח הדדי	הכנסות שוטפות					
—	—	51	40	33	הוצאות שוטפות	(ריבית, דיבידנד,					
—	—	2	—4	10	הוצאות בחשבון הון	הצמדה על ריבית וכו')					
38.3	14.7	549	397	346	סך כל התשלומים הריאליים	24.1	37.0	386	311	227	רווחים שמומשו (כולל הפרשי
עסקות בנכסים פיננסיים					85.7	64.7	156	84	51	הצמדה שמומשו)	
רכישת איגרות חוב וניירות					—	—	18	17	4	הכנסות אחרות	
		1,160	590		ערך אחרים, נטו	42.2	35.0	1,732	1,218	902	סך כל התקבולים הריאליים
		67	59		הלוואות לחברים						
		8	16		חוב מעביד						
		7	3		פיקדונות בבנקים						
		8	14		אחרים						
		1,250	682		סך כל התשלומים הפיננסיים						
		—67	139		אי־התאמות						
		1,732	1,218		סך כל התשלומים						

(1) הנתונים ברור זה הם תוצאה של חיבור דוחות כספיים ולא איחודם, דהיינו לא בוטלו פעולות בין הקופות השונות והן מוצגות כאן בשני הצדדים של מאזן התשלומים. עם זאת, היקף ההעברות בין הקרנות איננו ניכר, ובמקביל לשיפור הרווח הסטטיסטי יכולנו כפילויות אלה בתחום הפעילות הריאלית. כן יש להעיר, שעל מנת לעבור מלוח זה לנתונים המוצגים במערכת זרמי הכספים (ראה פרק י"ד) יש להוסיף את פעולות המוסדות "ביצור" "גמל" ו"תעודה" לפעולות המסוכמות ב"מאזן תשלומים" זה.

(2) נתונים מתוקנים.

(3) נתוני מדגם ; עם פרסום הנתונים הסופיים ייתכן שיחולו שינויים מסויימים בנתונים אלה.

ה מ ק ו ר : עיבוד נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אלה למקום הראשון ועלה על היקף ההפרשות במסגרת קרנות הקיצבה; היקף ההפרשות במסגרת קרנות התגמולים הגיע השנה ל-474 מיליון ל"י (עלייה בשיעור 73 אחוזים לעומת אשתקד), שעה שהיקף ההפרשות במסגרת קרנות הקיצבה הגיע ל-365 מיליון ל"י בלבד (עלייה בשיעור של כ-18 אחוזים לעומת אשתקד). קרנות הפיצויים והקרנות הסוציאליות שמרו על מקומן היחסי עם היקף הפרשות של 173 ו-160 מיליון ל"י בהתאמה לאחר החשה בקצב גידולן (47.9 ו-52.4 אחוזים, בהתאמה, לעומת 23.2 ו-43.8 אחוזים, בהתאמה, אשתקד; ראה לוח ט"ז-1).

ההפרשות לקרן הקיצבה, מהיותן מעוגנות בהסכמי העבודה במפעלים הקשורים במערכת הביטוח הפנסיונית, קשורות בהתפתחויות בהיקף השכר ובמספר המועסקים במסגרת מפעלים אלה, ורק במדה פחותה ביותר בנטייה לחסוך, בשינויים בכדאיות היחסית של מסלול החיסכון הפנסיוני וכד'.¹ מכאן, מאחר ששיעור עליית השכר הממוצע לשכיר עמד השנה, בדומה לאשתקד, על כ-15—17 אחוזים, ומאחר שמספר המועסקים במשק גדל אך במעט לעומת אשתקד, הרי שאי אפשר היה לצפות לעלייה ניכרת יותר בהיקף ההפרשה לקרן הקיצבה, שעלתה השנה בכ-18 אחוזים. מענין לציין, שהשנה הופיע מקור הפרשות נוסף לקרן הקיצבה, כאשר במסגרת קופה מפעלית מסוימת החל הגירעון האקטוארי למצוא ביטוי בולט בזרמי הכספים של הקופה, ולכן נאלץ המפעל המעסיק למלא אחר התחייבויותיו ולהפריש לקופת הפנסיה מעל ומעבר למתחייב מהפרשותיו השוטפות, וזאת על מנת לממן את התשלומים לפנסיונרים של אותה קופה.

ההפרשות לקרן התגמולים עלו השנה, כמצוין לעיל, בשיעור הניכר של 73 אחוזים והגיעו להיקף של 474 מיליון ל"י ובזאת תפסו את המקום הראשון בין הקרנות מבחינת היקף ההפרשות. התפתחות מואצת זו במסגרת קרנות התגמולים, המהוות מסגרת לצבירת חסכונות לעומת קרן הקיצבה; המהווה מסגרת להבטחת תשלומי קיצבה בהגיע העובד לגיל פרישה, נובעת בעיקרה מהצמיחה המואצת של קרנות התגמולים הכללית המופעלות בידי הבנקים המסחריים, שעה שבקרנות התגמולים המפעליות לא חלה התפתחות יוצאת דופן. על הסיבות, שהביאו לצמיחה המואצת של קופות התגמולים הבנקאיות, נעמוד בסעיף הבא. אך עם זאת נוכל להעיר, שבעיקרו של דבר, התופעה המאפיינת קופות אלה, לעומת קופות התגמולים המפעליות וקופות הפנסיה, הוא פוטנציאל החברים הרחב שלהן, בניגוד לעובדי קבוצת מפעלים הקשורים בקרנות הפנסיה והתגמולים המפעליות, והיות היקף ההפרשה קשור בשינויים בנטייה לחסוך, בשינויים בסך החיסכון במשק ובשינויים יחסיים בתשואה המתקבלת מהשקעה בכלי חיסכון פיננסי שונים.

ההפרשות לקרן הפיצויים עלו השנה בכ-48 אחוזים והגיעו לרמה של 173 מיליון ל"י לעומת עלייה של 23 אחוזים בלבד אשתקד. ההפרשות לקרנות הפיצויים נעשות בשתי מסגרות נפרדות ושונות; בקופות הפיצויים מבוססים המעבידים, והם מפרישים ומושכים כספים בהתאם ליכולתם ולצורכיהם, ובמדה רבה מהווה הדבר כלי חיסכון כדאי בשבילם. מצד שני, בקרנות הפיצויים המופעלות ליד קופות הקיצבה, שונים ההסדרים, והפרשות המעבידים הן סדירות ושייכות לעובדים בכל מקרה; כתוצאה מכך, שיעורי ההפרשה ורציפותה יציבים הרבה יותר. נראה, שהשנה, במקביל לעליית התעסוקה והשכר ובמיוחד לאור העלייה ברווחים גדלו ההפרשות לקרנות הפיצויים, ובמיוחד לקופות הפיצויים, יותר מאשר אשתקד.

ההפרשות לקרנות הסוציאליות גדלו השנה בשיעור של 52.4 אחוזים והגיעו להיקף של 160 מיליון ל"י לעומת גידול בשיעור 44 אחוזים בלבד אשתקד. נראה, שעלייה זו בהיקף ההפרשות קשורה בעליית התחייבויות המעבידים במסגרת התשלומים, המשולמים בדרך זו בענפים, הנעזרים בקופות הגמל לשם ביצוע התשלומים הסוציאליים (בעיקר ענפי החקלאות והתעשייה), והדבר מוצא חיוק בעלייה הניכרת בהיקף התשלומים הסוציאליים שביצעו הקופות (ראה להלן).

¹ זאת בהנחה, שלא חלים שינויים בשיעורי ההפרשה של העובד והמעביד לקרנות הקיצבה — הנחה, שהתקיימה בשנים האחרונות.

המרכיב השני של תקבולי מוסדות הגמל, דהיינו ההכנסות השוטפות והרווחים שמומשו, גדל השנה ב-36 אחוזים והגיע לרמה של 560 מיליון ל"י לעומת עלייה של 46 אחוזים אשתקד. האטה זו בקצב גידול הכנסות אלה מורכבת מעלייה בשיעור של כ-86 אחוזים ברווחי ההון שמומשו (בעיקר הפרשי הצמדה שמומשו) לעומת כ-65 אחוזים אשתקד, ומעלייה של כ-24 אחוזים לעומת 37 אחוזים אשתקד בהכנסות השוטפות. התפתחות זו יש לייחס לעליית קצב האינפלציה בשנים האחרונות ולפיגור המסוים הקיים, בגלל אופי איגרות החוב שבידי הקופות, בין מועד החשת קצב האינפלציה ומועד ההחשה בהיקף הפרשי ההצמדה שמומשו.

ב. תשלומים

תשלומי מוסדות הגמל לחבריהם מחולקים ל-4 סוגים במקביל לארבעת סוגי הקרנות; תשלומי גמלאות לחברים שהגיעו לגיל פרישה, או לשאיריהם, תשלומים לעוזבים את קופות התגמולים (או, בקופות הבנקאיות, לחברים, שמלאה לגביהם תקופת המינימום, המזכה אותם במשיכת הכספים שכבר נצברו), תשלומים במסגרת קרנות הפיצויים במקרה של פיטורי עובדים או במקרה של תום תקופת האחזקה המינימלית הנדרשת, ולבסוף — ביצוע תשלומי העברה במסגרת הקרנות הסוציאליות.

התשלומים במסגרת קרנות הקיצבה גדלו השנה בשיעור של 28.5 אחוזים לעומת 22 אחוזים אשתקד והגיעו להיקף של 221 מיליון ל"י. אמנם, אין אינפורמציה מדויקת על מספר הפנסיונרים ועל מספר הפורשים באופן שוטף, אבל נדמה, ששיעור גידול זה הינו נמוך מהצפוי מתוך המידע הכללי על תהליך ההזדקנות של אוכלוסיית חברי הקופות ועל עליית השכר במשק. הסיבה לעלייה הזו, יחסית, נעוצה בהתפשטות התופעה של דחיית הפרישה לפנסיה בהגיע העובדים לגיל פרישה, וזאת על רקע תעסוקת היתר, מצד אחד, ורצון העובדים לדחות במדת האפשר את היציאה לגמלאות לנוכח הירידה הדרסטית ברמת החיים המתחייבת כתוצאה מכך¹ ובעיות ההתאמה לתקופת הפרישה מעבודה, מצד שני. כן יש לציין, שהשנה בוטל לגמרי שילוב תשלומי הביטוח הלאומי ותשלומי הקיצבה, דהיינו ההסדר, שלפיו היו מנכים לפנסיונרים, שקיבלו תשלומים מהביטוח הלאומי, סכום מסוים מדמי הקיצבה שקיבלו מקופות הקיצבה — דבר, שהעלה השנה את היקף תשלומי הקיצבה בכ-12 מיליון ל"י. כן יש להזכיר את תחילת הסדר רציפות הזכויות בין קופות הפנסיה ההסתדרותיות השונות כגורם, שהשפיע על הקטנת קצב גידול התשלומים במסגרת קרנות הקיצבה כתוצאה ממעבר חברים מקופה לקופה, נוסף על ההשלכות, שיש להסדר על הגדלת ניידות העובדים במשק.

התשלומים במסגרת קרנות התגמולים גדלו השנה ב-87 אחוזים, לעומת 17 אחוזים בלבד אשתקד והגיעו לרמה של 103 מיליון ל"י. עלייה ניכרת זו בהיקף התשלומים, מקורה בשתי התפתחויות: הראשונה הינה תופעת המעבר של קבוצות עובדים, על סכומי החיסכון שהספיקו לצבור, מקרנות מפעליות לקרנות בנקאיות (התפתחות, המשפיעה על היקף התשלומים והתקבולים כאחד), והשנייה הינה תופעת "הזדקנות" הקופות הבנקאיות, המגדילה את מספר החברים, שהגיעו לותק המינימלי במסגרת התכנית המזכה אותם במשיכת הכספים שנצברו.

התשלומים במסגרת קרנות הפיצויים גדלו השנה בשיעור דומה לאשתקד, 17 לעומת 15 אחוזים, בהתאמה, והגיעו לרמה של 63 מיליון ל"י. תופעה זו מתאימה לשנת תעסוקה מלאה

¹ שתי סיבות חברו בארץ להחמרת הבעיה הכלכלית של הפורשים לגמלאות. הראשונה, היא תקופת החברות הקצרה, יחסית, של העובדים היוצאים בתקופה זו לגמלאות, ולא הספיקו לצבור די שנות ותק בקופה על מנת לזכות בשיעורי קיצבה גבוהים, והשנייה נובעת ממבנה השכר בארץ, שבו יש משקל ניכר למרכיבי הכנסה שאינם שכר — מבנה, הגורם לכך, שהירידה בהכנסה האפקטיבית של העובד היא מעל ומעבר למה שנראה מתוך שיעורי הקיצבה שהעובד מקבל.

ורווחיות טובה, שבה אין מרבית לפטר עובדים, וגם אין למפעלים צורך למשוך כספים מקרנות הפיצויים לפני המועד.

התשלומים הסוציאליים גדלו השנה ב-40 אחוזים לעומת 23 אחוזים אשתקד, והדבר נובע מהעלייה, שחלה בהיקף ההפרשות במסגרת זו, אם כי עדיין נותר פער ניכר למדי בין התקבולים לתשלומים של הסקטור במסגרת זו, למרות שזהו חשבון העברה בלבד (ראה להלן).

סך כל התשלומים לחברים, במסגרת תשלומי הפנסיה, התגמולים והפיצויים היוו השנה כ-69 אחוזים, כאשר אשתקד, מסך כל התקבולים מרווחים והפרשי הצמדה שמומשו. עובדה זו מורה על כך, שמוסדות הגמל, ככלל, נמצאים עדיין בשלב הצבירה של מלוא הפרשות העובדים והמעבידים, ואילו התשלומים לחברים ממומנים מתוך ההכנסות השוטפות ורווחי ההון. יש לציין, שלעובדה זו אין משמעות אקטוארית כלשהי, והיא אינה מורה על מיכת ביסוסן של הקופות, אלא על היקף החיסכון והצבירה באמצעות קופות הגמל בהווה ועל שלב ההתפתחות. שבו נמצאים מוסדות הגמל בארץ. עם זאת יש לזכור את מדת ההטרוגניות הרבה של הסקטור מבחינה זו ובמיוחד ההבחנה בין קרנות הפנסיה, מצד אחד, וקרנות התגמולים והפיצויים, מצד שני.

ג. חיסכון משקי הבית באמצעות מוסדות הגמל

את החיסכון של משקי הבית באמצעות מוסדות הגמל אפשר להגדיר כסך כל הצבירה של הקופות, בתוספת הפרשי השערוך שטרם מומשו, בניכוי הצבירה בקופות לפיצויים (שהוא חיסכון של מעבידים) ובניכוי העלייה בהלוואות מוסדות הגמל למשקי הבית¹. חיסכון נומינלי זה הגיע במשך שנת 1972 ל-1,591 מיליון ל"י לעומת 892 מיליון ל"י בשנת 1971 ו-669 מיליון ל"י בשנת 1969 (ראה לוח ט"ז-2), עלייה זו נובעת מהמשך התרחבות סקטור מוסדות הגמל, שכמתואר

לוח ט"ז - 2

חיסכון משקי הבית באמצעות מוסדות הגמל, 1970 עד 1972

1972 **	1971 *	1970	
1,253	717	533	א. סך כל הצבירה
522	356	233	ב. הגידול בהפרשי השערוך שטרם מומשו
1,775	1,073	766	ג. סך כל הצבירה המשוערכת (א) + (ב)
189	122	63	ד. בניכוי עליית הצבירה בקופות לפיצויים
1,586	951	703	ה. סך כל הצבירה של משקי בית (ג) - (ד)
67	59	34	ו. בניכוי הגידול בהלוואות למשקי בית ***
1,519	892	669	ז. הגידול הנומינלי בנכסי משקי הבית במוסדות הגמל

* נתונים מתוקנים.

** נתונים מבוססים על מדגם עשויים להשתנות

*** יש לציין שסעיף זה מבטא רק את ההלוואות שמשקי הבית קיבלו מתוך כספי הקופות. יחד עם זאת, במסגרת הקופות הבנקאיות נוהגים לפעמים לתת הלוואות לחברים מתוך האשראי הבנקאי הרגיל של הבנק המסחרי המנהל את הקופה.

המקור: מעובד לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹ המדובר באשראי הרגיל מתוך כספי הקופות. ראה הערה 3 ללוח ט"ז-2.

לעיל, נובעת מחלקה מגורמים אקסוגניים, שאינם תלויים בהחלטות התנהגות שוטפות של משקי הבית, ובחלקן (במיוחד במסגרת הקופות, הפועלות ליד הבנקים המסחריים) מהעלייה בנכונות להשתמש בכלי חיסכון זה, והקשורה בעלייה הכללית שחלה השנה בביקוש לנכסים פיננסיים. הגדרה זו של חיסכון משקי הבית באמצעות סקטור מוסדות הגמל מבטאת את הגידול הנורמינלי, שחל במשך השנה בנכסים נטו של משקי הבית במוסדות הגמל. לעומת זאת, לצורך אומדן חלקם של האמצעים הנזילים, שספגו מוסדות הגמל ממשקי הבית ומהמעבידים, יש לנכות מסך כל הצבירה את הגידול בהלוואות למשקי הבית ואת הגידול בסעיף חייבי ריבית והצמדה (מאחר שסכום זה טרם מומש) כך נקבל, שבשנת 1970 הגיע היקף האמצעים שספגו מוסדות הגמל ל-478 מיליון ל"י, ל-619 מיליון ל"י בשנת 1971, ואילו בשנת 1972 עלה סכום זה ל-1,185 מיליון ל"י. אם נשווה היקף ספיגה זה של סקטור מוסדות הגמל להכנסה הפרטית הגולמית הפנויה ממקורות פנים במחירים שוטפים (בניכוי מילוות חובה), נמצא, שהיקף הספיגה באמצעות קופות הגמל הגיע ל-3.2 אחוזים בשנת 1970, ל-3.4 אחוזים בשנת 1971 ול-5.1 אחוזים בשנת 1972 — מכאן נראית עלייה בחשיבות היחסית של סקטור מוסדות הגמל כגורם ספיגה במשק.

3. התפתחות המאזן המאוחד של מוסדות הגמל

המאזן המאוחד של מוסדות הגמל גדל השנה ב-28 אחוזים והגיע להיקף של 5,735 מיליון ל"י, כאשר יש להוסיף לסכום זה הפרשי שערך שטרם מומשו בסכום של 1,481 מיליון ל"י. הסכום הכולל של 7,216 מיליון ל"י מייצג את הערך המצטבר של הצבירה, שבוצעה באמצעות סקטור מוסדות הגמל בידי משקי הבית והמעסיקים (ראה לוח ט"ז-4), והוא מורכב מהעודף המצטבר של התשלומים על התקבולים ובתוספת הריבית והפרשי ההצמדה שהצטברו במשך השנים.

א. התפתחות הנכסים של מוסדות הגמל לפי סוג הקופה

התופעה המרכזית, המזדקרת בניתוח התפתחות מוסדות הגמל על מוסדותיו השונים, הינה קצב הגידול הגבוה והמתגבר של פעולות סקטור קופות התגמולים והפיצויים שליד הבנקים המסחריים. משקל הנכסים שניהל סקטור זה, מכלל נכסי מוסדות הגמל, הגיע בשנת 1969 ל-15.8 אחוזים, ואילו לאחר שלוש שנים של שיעורי צמיחה גבוהים בהרבה מהמצוי בשאר הסקטורים שבמסגרת מוסדות הגמל (ראה לוח ט"ז-3) הגיע משקל הנכסים בקופות התגמולים והפיצויים שליד המוסדות הפיננסיים בשנת 1971 ל-26 אחוזים מכלל נכסי מוסדות הגמל. כן יש לציין, שקצב הצמיחה הגבוה ביותר נרשם בקופות התגמולים (250 אחוזים במשך שלוש השנים האחרונות), שעה שבקופות המרכזיות לפיצויים היה קצב הגידול צנוע יותר (כ-125 אחוזים לאותה תקופה), אם כי עדיין היה גבוה בהרבה מקצב גידול נכסי קופות הפנסיה או קופות הגמל האחרות.

ההסבר לתופעה זו נעוץ במספר גורמים: ראשית, פוטנציאל החוסכים בקופות הבנקאיות הינו גדול בהרבה מפוטנציאל החוסכים בקופות הפנסיה או התגמולים המפעליות, שבהן מוצע, למעשה, כל הפוטנציאל הקיים של החוסכים לנוכח הסכמי העבודה, המחייבים חברות אוטומטית בקרן, שהמפעל קשור עמה, ומכאן שעליית הביקוש לנכס פיננסי זה במסגרת העלייה בביקוש לכלל הנכסים ובמיוחד לצמודים שבהם, הופנתה באופן טבעי לקופות אלה. שנית, הקופות הבנקאיות מהוות מקור משיכה לכספים, שהושגו כתוצאה מהיוון חלקי של הקיצבה (במיוחד במסגרת הפנסיה

¹ זאת, כמובן, בלי להתייחס לשימוש, שנעשה בכספים שנצטברו, ולשאלה באיזו מדה הוורמו כולם, או חלקם, בחזרה לשוק.

התקציבית), שעה שקופות התגמולים המפעליות אינן מקבלות כספים מסוג זה.¹ שלישית, הקופות הבנקאיות הן המשרתות את המפרנסים העצמאיים במשק, שבשנים האחרונות, לאור העלאת תקרת הניכויים והזיכויים ששלטונות המס מכירים בהם,² הגדילו את חסכוניהם במסגרת זו. רביעית, ביקוש המבוטחים במסגרת הפנסיה התקציבית (עובדי המדינה, הרשויות המקומיות וכד') לרכישת זכויות בקופות תגמולים על מנת לנצל את הקלות המס, שהחוק מעניק להם, מופנה באופן טבעי לקופות הבנקאיות הפתוחות לכול ולא לקופות המפעליות. חמשת, יש להביא בחשבון את תופעת ההצטרפות של קופות מפעליות לקופות הבנקאיות כתוצאה מקיום יתרונות לגודל בקופה הגדולה, ולבסוף – העובדה, שקופות הפנסיה והקופות המפעליות הינן "מבוגרות" יותר מהקופות הבנקאיות, ולכן נמצאות בשלב של קצב צבירה אטי יותר מהקופות "הצעירות", שהינן בעיקרן

לוח ט"ז - 3

התפתחות הנכסים של מוסדות הגמל לפי סוג הקופות, 1969 עד 1972

העלייה או הירידה לעומת השנה הקודמת							
1972	1971	1970	**1972	*1971	1970	1969	
(אחוזים)		(מיליוני ל"י)					
18.2	13.5	16.6	3,482	2,946	2,596	2,227	1. קופות קיצבה
60.2	40.2	30.6	1,496	934	666	510	2. קופות בניהול מוסדות פנינסיים
(36.4)	(29.3)	(27.6)	(506)	(371)	(287)	(225)	א. קרנות מרכזיות לפיצויים
(75.8)	(48.5)	(33.0)	(990)	(563)	(379)	(285)	ב. קרנות תגמולים
25.7	19.7	1.6	757	602	503	495	3. קופות גמל אחרות
28.0	19.0	16.5	5,735	4,482	3,765	3,232	סך הכול נכסים לפי המאזן
32.6	24.6	21.3	7,216	5,441	4,368	3,602	סך כול הנכסים המשוערכים

* נתונים מתוקנים.

** נתונים מבוססים על מדגם ועשויים להשתנות.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

קופות צוברות. יש לציין, שקופות התגמולים הבנקאיות מעשירות את מיגוון הנכסים הפנינסיים העומדים בפני הפרט (שטרם מיצה את מלוא ההקלות במסגרת תקנות מס הכנסה), בהציען נכס פנינסי בעל שיעור תשואה גבוה ורמת נזילות נמוכה, יחסית להשקעה באגרות חוב או בנכסים פנינסיים קרובים אחרים; שיעור התשואה השכיח לחוסך במסגרת קופת תגמולים הינו כ-10 אחוזים נטו ומעלה בתוספת הפרשי הצמדה. אך מדת הנזילות של ההשקעה נמוכה כתוצאה מאי-היכולת למשוך את הכסף אלא החל מ-10 שנים מיום פתיחת החשבון.³

¹ תופעת היוון חלקי של הקיצבה, בדרך כלל 1 ממנה, נפוצה באותם מקרים, שבהם הדבר מתאפשר על פי התקנות, וזאת בגלל מספר יתרונות שיש להיוון הקיצבה כתוצאה משיקולי מס, נזילות, השארת ירושה וכד'.

² ראה דוח בנק ישראל 1971 עמ' 348.

³ לגבי אנשים, המעבירים למסגרת זו את כספי היוון הקיצבה, החישובים של התשואה והנזילות שונים.

לעומת ההתפתחות הדינמית המהירה של הקופות הבנקאיות, הרי שהתפתחות קופות הפנסיה והקופות המפעליות הינה, בהכרח, איטית יותר בהיותה תלויה בלעדית בהתפתחות מספר המועס-קים במפעלים, הקשורים בקופות אלה, ובעטיו השכר במשק, ללא אפשרות להתפתחויות מיוחדות מבחינת מספר המבוטחים או שיעורי ההפרשה, שהינם קבועים ואינם משתנים כתוצאה משינויים בנטייה לחסוך או בכדאיות היחסית של החיסכון. כן יש לציין, שבמסגרת קופות הפנסיה קיימת בעיית חוסר האיוון האקטוארי, הגורמת להאטת קצב הצבירה, שעה שבמסגרת קופות התגמולים, מהיותן קופות חיסכון באופיין לא יכולה להתעורר בעיה דומה.

ב. התפתחויות המאזן המאוחד

1. הנכסים

כמו בשנים קודמות, משקלם היחסי של הנכסים השונים של מוסדות הגמל נקבע לפי ההוראות, שקובע משרד האוצר, וכל קופת גמל הרוצה ליהנות מההקלות שמשס ההכנסה מעניק לחבריה ולה חייבת לנהוג לפיהן. כתוצאה מכך יש לניירות ערך משקל דומיננטי בכלל נכסי הקופות 82.8 אחוזים השנה לעומת 80.1 אחוזים ב-1971. נראה, שהעלייה במשקל ניירות הערך נובעת מהמשך התאמת תיק הנכסים להוראה המחייבת החזקת השקעות מוכרות, שהן בעיקרן ניירות ערך, ביחס של 85 אחוזים לנכסים החייבים בהשקעה¹ (לעומת 80 אחוזים שהיו נדרשים עד שנת 1970), וכן כתוצאה מעליית משקל הקופות הבנקאיות בכלל נכסי הסקטור. משקל ההלוואות לחברים ירד במידה מסוימת השנה (מ-8.6 אחוזים ל-7.9 אחוזים) אף כי קצב הגידול של ההלוואות היה זהה לזה שבשנה שעברה. נראה, שעליית משקל ההשקעה בניירות ערך וירידת משקל ההלוואות לחברים קשורים לעליית משקל קופות הגמל הבנקאיות, שאינן נוהגות להלוות לחבריהן² ולעומת זאת מחזיקות אחוז גבוה מהנדרש בניירות ערך, אם כי לא דוקא בניירות ערך הנחשבים ל"השקעה מוכרת", אלא מנצלים את 15 האחוזים החופשיים לביצוע השקעות פיננסיות הנראות רווחיות יותר ממתן הלוואות לחברים או מרכישת "השקעה מוכרת".

מכלל הנכסים האחרים, ראוי לציין את הירידה המסוימת, שחלה השנה במשקל חוב המעביד (מ-2.0 אחוזים אשתקד ל-1.7 אחוז השנה) וזאת למרות שיעורי הריבית הגבוהים שהתקיימו במשך במשך השנה, שהיוו פיתוי לפירמות להשתמש במקור מימון זה. עם זאת, ומאחר שבעיית חוב המעביד חריפה יותר בקופות הפנסיה ובקופות המפעליות ופחות בקופות הבנקאיות, היתה גם בתחום זה השפעה לעליית משקל הקופות הבנקאיות בכלל הסקטור, והיא בעיקר שגרמה לירידת משקל חוב המעביד³.

2. ההתחייבויות

הרכב ההתחייבויות של מוסדות הגמל, המורכב בעיקר מקרנות הקיצבה, התגמולים והפיי-צויים ובמידה פחותה בהרבה מהקרנות הסוציאליות ומקרן העזר ויתרת הרווח, נקבע במידה רבה ע"י ההתפתחויות בתחום התקבולים והתשלומים שנסקרו בסעיף 2. במקום זה יש להפנות את תשומת הלב להשפעת הצמיחה המהירה של הקופות הבנקאיות על הרכב התחייבויות הסקטור: בכיוון של הגדלת משקל קרן התגמולים (33.3 אחוזים השנה לעומת 23.8 אחוזים בשנת 1970)

¹ הנכסים החייבים בהשקעה קטנים במעט מסך הנכסים של הקופה כאשר ההפרש הנובע בעיקר מצורת הטיפול בקרנות הסוציאליות למיניהן ולהלוואות לחברים.

² הכוונה היא להלוואות ישירות מכספי הקופות. יחד עם זאת לעיתים נותנים הבנקים המנהלים את הקופות, הלוואות מוזלות לחברים בקופות הפועלות לידם.

³ בסקטור קופות הפנסיה ההסתדרותית מגיע משקל המעביד ל-2.1 אחוז ובקופות הפנסיה האחרות ל-9.3 אחוזים.

וירידה בולטת במשקל קרן הקיצבה. (מ-55.0 אחוזים בשנת 1970 ל-43.7 אחוזים השנה). כן יש לציין את הגידול ביתרת הקרנות הסוציאליות וההדדיות מדי שנה. למרות שבתחום זה משמשות הקופות כמתווך בלבד בין המעבידים לבין העובדים בקשר עם תשלום חלק מהזכויות הסוציאליות, כיוון שחלק מהכספים שמעבירים המעבידים אינם משולמים לעובדים מסיבות שונות (בעיקר בשל קשיי איתור או ויתור דה-פקטו מצד העובדים), הם מצטברים בקופות ותורמים להיקף הצבירה והחיסכון באמצעותן; בסוף שנת 1972 הגיעה יתרת קרנות אלה ל-180 מיליון ל"י, לאחר גידול בשיעור 25 אחוזים לעומת אשתקד.

לוח ט"ז-4

מצאן מאוחד של מוסדות הגמל 1970 עד 1973

חלקם של הסעיפים בסך הכול		העלייה או הירידה (—) לעומת שנה קודמת					
1972	1971	1970	1972	1971	*** 1972	* 1971	1970
(אחוזים)		(מיליוני ל"י)					
נ כ ס י מ **							
82.8	80.1	79.8	1,160	590	4,753	3,593	3,003
ניירות הערך							
7.9	8.6	8.7	67	59	454	387	328
הלוואות לחברים							
1.7	2.0	1.9	8	16	97	89	73
חוב המעביד							
1.9	2.4	3.0	3	—7	109	106	113
פיקדונות							
0.5	0.5	0.5	4	6	28	24	18
הלוואות לאחרים							
1.5	1.9	2.3	2	—4	85	83	87
רכוש קבוע							
2.4	3.0	2.5	1	39	135	134	95
חייבי ריבית והצמדה							
0.5	0.6	0.4	4	10	29	25	15
פיקדונות עו"ש ומוזמן							
נכסים אחרים							
0.8	0.9	0.9	4	8	45	41	33
חש' מקבילים							
100.0	100.0	100.0	1,253	717	5,735	4,482	3,765
סך הכול							
ה ת ח י י ב ו י ו ת **							
43.7	47.6	55.0	370	61	2,505	2,135	2,074
קרן קצבה							
33.3	29.3	23.8	598	419	1,912	1,314	895
קרן תגמולים							
13.9	13.9	12.1	172	171	797	625	454
קרן פיצויים							
3.1	3.3	3.4	36	17	180	144	127
קרנות סוציאליות והדדיות							
0.5	0.5	0.6	6	3	30	24	21
דמי חבר וקרן שמירה							
4.3	4.1	3.1	60	66	244	184	118
קרן עזר ויתרת רווח							
1.2	1.3	2.0	11	—20	67	56	76
פיקדונות וזכאים							
100.0	100.0	100.0	1,253	717	5,735	4,482	3,765
סך הכול							

* נתונים מתוקנים.

** לא כולל הפרשי שערך בסך 603 מיליון ל"י, 959 ו-1,481 מיליון ל"י לגבי השנים 1970, 1971, ו-1972 בהתאמת הנתונים מבוססים על מדגם והם עשויים להשתנות.

ה מ ק ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

החובה המוטלת על קופות הגמל להשקיע את מירב צבירתן בהשקעה מוכרת וקיומו של תיק ניירות ערך גדול, המחייב השקעה חוזרת של תמורת ניירות הערך המגיעים לפדיון, הופכת אותן לרוכש הגדול ביותר של איגרות חוב במשק הישראלי¹: בשנת 1972 רכשו קופת הגמל איגרות חוב במקור בסכום של כ-1.270 מיליון ל"י לעומת 870 מיליון ל"י בלבד ב-1971. רוב רובו של סכום זה הינו רכישה של איגרות חוב צמודות למדד המחירים לצרכן לתקופה של 17—20 שנה ובריבית של 6.0—6.5 אחוזים, ורק במיעוטו הוא כולל איגרות חוב מסוג ברירה. הגידול נטו בתיק ניירות הערב של סקטור, לאחר ניכוי הפדיון וההשקעה החוזרת של הכספים שהשתחררו, הגיעו השנה ל-1.160 מיליון ל"י לעומת 590 מיליון ל"י בלבד אשתקד².

העלייה ברכישות ברוטו של ניירות ערך ובערך התיק נטו נובעים מהאצה שחלה השנה בהיקף הצבירה ומעליית משקל ההשקעה בניירות ערך על חשבון כספים אחרים.

כמו בשנים קודמות את רוב ריבן של איגרות החוב שנרכשו, הינפיקו מוסדות כספיים³ ורק חלק זעום הופנה לרכישות איגרות חוב ממשלתיות. עם זאת, אין להסיק מכאן על מידת השליטה, שיש לממשלה על הכספים המגויסים ע"י קופות הגמל, מבלי להיכנס לשאלת השליטה הממשלתית על כלל שוק ההון בישראל⁴.

אף כי אין בידינו נתונים בדוקים, סביר להניח, שלנוכח הגיאות שפקדה השנה את שוק המניות הגביר חלק מהקופות את מעורבותן בשוק המניות ואיגרות החוב הניתנות להמרה, אם כי משקל השקעה זו בכלל ההשקעה בניירות ערך, נותר זעום ביותר לנוכח ההגבלות החוקיות המגבילות את היקף ההשקעה במניות ולנוכח הניסיון הלא מוצלח, שהיה לקופות לגבי השקעה במניות לעומת השקעה באיגרות חוב צמודות מדד. השנה למרות הירידה המסוימת, שחלה בשיעור התשואה הצמוד בשוק איגרות החוב כתוצאה מהביקוש הגובר לסוג זה של השקעה, לא חלה ירידה מקבילה בתשואת איגרות החוב שרכשו הקופות.

עם זאת, אין להסיק מכאן, שכתוצאה מכך גדל הביקוש לרכישת זכויות במסגרת הסקטור מאחר שההשקעות במסגרת זו הינה לטווח ארוך יחסית ושינויי תשואה יחסיים בשנה מסוימת אינם יכולים להשפיע רבות על שיקולי הרכישה של נכסים פיננסיים.

מלבד השקעה בניירות ערך הילווה הסקטור, נטו למשקי בית 67 מיליון ל"י למעבידים המפגרים בהעברת ההפרשה 8 מיליון ל"י ולאחרים כולל פיקדונות בבנקים, כ-15 מיליון ל"י.

II חברות הביטוח*

בשנת 1972 נמשכה ההתרחבות המהירה בהיקף העסקות של חברות הביטוח בישראל בכל ענפי הביטוח. סך תקבולי הפרמיות⁵ של חברות הביטוח הגיע השנה ל-865 מיליון ל"י לעומת

1 עם זאת, מאחר ושרוב רובן של איגרות חוב אלה נרשמות למסחר בבורסה, מועט משקלן של הקופות במסגרת המסחר בניירות ערך הנערך בין כותלי הבורסה.

2 באופן חלקי יכולות הקופות לרכוש גם ניירות ערך שלא במקור ולכן אין לראות בהפרש בין רכישות ברוטו והגידול נטו בערך התיק את היקף הפדיון של ניירות ערך מתוך הקופות.

3 בנושא זה ראה פרקים ט"ו, "המוסדות הכספיים" ו"ז" "השוק לניירות ערך".

4 כולל המוסדות "גמול", "ביצור" ו"תעודה" שאינם חלק מסקטור המוסדות הכספיים כמוגדר בפרק ט"ו — אלה משתמשים בכספים המגויסים להפקדה באוצר ולמימון ענפי משק שונים, באמצעות פיקדונות למתן הלוואות בבנקים מסחריים.

5 כולל חברות ביטוח ישראליות, חברות זרות ומורשי ללוידס, הפועלים בארץ.

6 בניכוי ביטוח משנה בישראל.

654 מיליון ל"י ב-1971, כאשר בביטוח חיים הגיעו הפרמיות ל-213 מיליון ל"י, ובביטוח הכללי ל-652 מיליון ל"י.

בעקבות העלייה המהירה בפעילות הכלכלית במשק, שאירעה בשלוש השנים האחרונות והתבטאה בגידול המהיר של ההכנסה הפרטית, החיסכון ורמת המחירים, התרחב נפח העסקות בכל ענפי הביטוח בשיעורים ניכרים. בשנת 1972 חלה האצה נוספת בשיעורי הגידול בעסקות בהשוואה לשתי השנים הקודמות — עובדה, הקשורה בחלקה בפיגור שבין מועדי ההתפתחויות השונות במשק לבין מועד התאמת תיקי הביטוח וגובהן של פרמיות הביטוח.

בענף ביטוח החיים נרשמה עלייה תלולה בסכומי הביטוח, ובעיקר בלט הגידול הרב בסכום הביטוח העצום למדד המחירים. תקבולי הפרמיות בביטוח חיים גדלו השנה ב-33 אחוזים לעומת כ-28 אחוזים ב-1971 וכ-22 אחוזים ב-1970. במקביל לגידול בתקבולי הפרמיות גדלה הצבירה בקרן ביטוח חיים בכ-35 מיליון ל"י והגיע לרמה של 166 מיליון ל"י. חלקן של החברות הישרא-ליות בביטוחי חיים המשיך השנה לעלות, ואחוז השייר העצמי¹ נשאר ברמה הגבוהה שאפיינה את השנים האחרונות.

בביטוח הכללי היו התפתחויות דומות, כאשר תקבולי הפרמיות גדלו השנה ב-32 אחוזים לעומת 27 אחוזים ב-1971 וכ-19 אחוזים ב-1970. משקלן של החברות הזרות הפועלות בענף המשיך השנה לרדת, ואחוז השייר העצמי המשיך השנה לעלות.

המאזן המאוחד של חברות הביטוח הישראליות גדל השנה בכ-378 ל"י לעומת גידול של 278 מיליון ל"י ב-1971. עתודת ביטוח החיים, המייצגת את החיסכון המצטבר של משקי הבית, תרמה השנה כ-40 אחוזים מגידול ההתחייבויות במאזן, ואיגרות החוב של הממשלה או שבערבותה, שהכשו חברות הביטוח, תרמו השנה כ-47 אחוזים מגידול הנכסים. בין ההתחייבויות חלה ירידה גדולה בפקדונות מבטחי המשנה — עובדה, הקשורה בהגדלת השייר המקומי. סעיפי תהלוואות והפקדונות גדלו השנה במידה ניכרת, והדבר מצביע, כנראה, על התחזקות לחצי הביקוש ל-אשראי, ששמעניקות חברות הביטוח.

1. ביטוח חיים

א. קווי התפתחות העיקריים

תיק ביטוח החיים² של המבטחים בישראל התרחב השנה באופן ניכר במיוחד. סכום ביטוח החיים גדל השנה ב-3.7 מיליארד ל"י לעומת 1.7 מיליארד ל"י ב-1971 וכמיליארד ל"י ב-1970 והגיע לרמה של 11,202 מיליון ל"י. ניתן לראות התפתחות זו על רקע הגברת הפעילות במשק שאירעה בתקופה האחרונה ושהתבטאה, בין השאר, בגידולם המואץ של ההכנסה הפרטית והחיסכון הפרטי וכן בעליית מחירים מהירה. גורם אחר, שיש בו כדי להסביר התפתחות זו, הוא הוזלת תעריפי ביטוח החיים מצד מספר חברות והפעלת תכניות ביטוח חיים חדשות, שחלקן הנו, ל-מעשה, הוזלה של תעריף הביטוח מצד מספר חברות ישראליות³.

סכום הביטוח הבלתי צמוד, שבו מרכיב החיסכון נמוך ביותר, גדל השנה בכ-33 אחוזים לעומת כ-19 אחוזים ב-1971. עובדה זו קשורה בעיקר בהרחבת תחולת הביטוח הקיבוצי על מספר רב יותר של מועסקים ובהגדלת סכום הביטוח הממוצע למבוטח כתוצאה מעליית המחירים והשכר במשק.

¹ עסקות הביטוח בניכוי ביטוח המשנה בחוץ לארץ.

² לרבות ביטוח פיצויים ולמעט ביטוח גמלה.

³ הוזלת התעריפים שחלה השנה היא, בין השאר, תוצאה של העלאת שער הריבית על איגרות חוב צמודות של הממשלה, הנמכרות לתברות לביטוח.

סכום הביטוח, הצמוד למדד המחירים, שיש בו יסוד של חיסכון, גדל באותה עת בשיעור של 68 אחוזים לעומת כ-44 אחוזים ב-1971. אם ננכה מתוך הגידול הכללי בביטוח החיים הצמוד למדד את תוספת ההצמדה, שנבעה מעליית מדד המחירים לצרכן, נקבל, שסכום ביטוח החיים הצמוד עלה השנה בשיעור של כ-49 אחוזים. ממצאים אלה מראים, כי חלק מהגידול בחיסכון הפרטים במשק הופנה אל חברות הביטוח, ויש בהם כדי לסייע לטענה, שבתקופת עליית מחירים מהירה נוטים המבוטחים להעדיף את ביטוח החיים הצמוד על פני הבלתי צמוד.

סכום הביטוח הצמוד לדולר ירד השנה לכ-92 מיליון ל"י. סכומי הביטוח הצמודים לדולר יורדים מדי שנה, כאשר מנכים את התוספות הנובעות מפיתותי הל"י, שכן מאז 1962 אין מוצאים פוליסות חדשות בביטוח זה, ומאידך גיסא, ישנם פדיונות וביטולים. חלקם של הביטוחים הצמודים בתיק ביטוח החיים עלה השנה ל-57 אחוזים לעומת כ-47 אחוזים ב-1971 וכ-46 אחוזים ב-1970.

לוח ט"ז-5

סכום ביטוח החיים בישראל*, 1962 עד 1972

ה ש נ ה	סכום הביטוח בסוף השנה*	סכום הביטוח הצמוד		סכום הביטוח הבלתי צמוד בסכום הביטוח הכולל	חלקו של הביטוח הצמוד
		צמוד למדד המחירים לצרכן	צמוד לשער הדולר		
(מיליוני ל"י)					(אחוזים)
1962	632.3	201.0	119.3	312.0	50.7
1963	1,048.5	375.7	109.8	563.0	46.3
1964	1,489.6	586.3	101.8	801.5	46.2
1965	1,888.9	863.4	96.1	929.4	50.8
1966	2,524.4	1,093.9	90.8	1,339.7	46.9
1967	3,026.9	1,225.5	99.0	1,672.4	44.7
1968	3,749.6	1,553.5	93.0	2,103.1	43.9
1969	4,758.0	1,979.6	90.7	2,569.8	44.6
1970	5,772.0	2,591.2	83.3	3,097.5	46.3
1971 **	7,492.7	3,719.7	94.1	3,678.9	50.9
1972 ***	11,202.4	6,235.6	92.2	4,874.6	56.5

* למעט ביטוח גימלה.

** נתונים מתוקנים.

*** אומדן.

ה מק ו ר : משרד האוצר — המפקח על הביטוח.

¹ וזאת בתקופה שהתאפשרו במשק השקעות בעלות שיעורי תשואה גבוהים יותר.

ב. השקעות קרנות הביטוח הצמוד והלא צמוד

בהתאם לתקנות, חייבות חברות הביטוח להחזיק כנגד התחייבויותיהן בביטוח חיים צמוד נכסים צמודים באותם התנאים, אשר בהם צמודות התחייבויותיהן. מכלל זה יש להוציא שלושה חריגים: א) ההיתר להחזיק במזומנים 5 אחוזים מכלל התחייבויותיהן בביטוח חיים, ב) יתרות של פרמיות לגבייה לפי מצב המאזן, ג) רכוש ושוטף אחר לפי מצב המאזן.

אשר להרכב הנכסים החייבים בהצמדה, רשאיות חברות הביטוח להעניק למבוטחים הלוואות על הפוליסות בגבול ערך הפידיון שלהן, ללא הגבלה, ומהעודף הן רשאיות להשקיע עד 20 אחוזים בניירות ערך, שאישר המפקח על הביטוח, ועד 20 אחוזים — בהלוואות צמודות כנגד ערבות בנקאית. את היתרה הן חייבות להשקיע באגרות חוב ממשלתיות או בערבות הממשלה. למעשה, משקיעות חברות הביטוח בסוג הנכסים האחרון מעבר לנדרש בחוק, וזאת עקב הכדאיות היחסית ובסוג זה של השקעה. ההסכמים, שנחתמו בין חברות הביטוח לחברת החשמל והחשב הכללי, מבטיחים לחברות הביטוח רכישת אגרות חוב צמודות למדד לתקופות ארוכות, עד 40 שנה¹.

על השקעות כספי הביטוח הבלתי צמוד חלות תקנות שונות מאלה החלות על הביטוח הצמוד, והן מתירות יתר חופש בבחירת תיק ההשקעה. ההבדלים העיקריים הגם: א) השקעה של 10 אחוזים מסך התחייבויות לעומת איסור השקעה בביטוח צמוד במניות, ב) השקעה של 35 אחוזים לעומת 20 אחוזים בביטוח הצמוד בניירות ערך, שאישר המפקח על הביטוח, ג) השקעה של 50 אחוזים, במקום 20 אחוזים בהלוואות ופיקדונות בבנקים, ד) השקעה של עד 20 אחוזים ברכוש קבוע וכן השקעות בחברות בת של המבטח, ה) 7.5 אחוזים במקום 5 אחוזים במזומן.

במסגרת ההשקעות הצמודות, הפקידו השנה חברות הביטוח בבנק ישראל כ-54 מיליון ל"י לעומת 27 מיליון ל"י ב-1971 ורכשו אגרות חוב של חברת החשמל בסכום של 62 מיליון ל"י לעומת 42 מיליון ל"י בשנת 1971.

ג. התקבולים מביטוח החיים וייעודיהם

תקבולי חברות הביטוח, הפועלות בישראל, מעסקי ביטוח חיים גדלו השנה ב-33 אחוזים לעומת כ-28 אחוזים ב-1971 וכ-22 אחוזים ב-1970 והסתכמו ב-213 מיליון ל"י. ההאצה, ש-אירעה בשנתיים האחרונות בתקבולי הפרמיות מוסברת בעיקר בגידול הרב בהכנסה הפרטית ובעליית מדד המחירים לצרכן, אשר אליו צמודות הפרמיות בביטוח החיים הצמוד².

נוסף על תקבולי הפרמיות נזקפו השנה לחשבון העסקים בביטוח חיים תקבולי ריבית של 42 מיליון ל"י ורווחי הון מהשקעות בסכום של כ-48 מיליון ל"י.

התשלומים לכיסוי תביעות המבוטחים עלו השנה בכ-22 מיליון ל"י והסתכמו ב-69 מיליון ל"י, שהן כ-27 אחוזים מסך התקבולים לעומת יחס של 25 אחוזים ב-1971³. ההוצאות השוטפות שנוקפו לעסקי ביטוח חיים, עלו השנה באופן פרופורציוני לעליית התקבולים והסתכמו בכ-60 מיליון ל"י.

¹ השנה עלתה הריבית המשולמת על ההפקדות בבנק ישראל מ-5.8 אחוזים ל-6.2 אחוזים.

² הצמדת הפרמיות למדד המחירים לצרכן חלה פעמיים בשנה, בחודשים פברואר ויולי. הצמדת הפרמיות, שנעשתה בשנתיים האחרונות נקבעה לפי הבסיס של יולי 1970 — מועד, ששמנו החלה עליית המחירים המהירה.

³ בישראל, לעומת ארצות אחרות, יחס תשלומי התביעות אל כלל התקבולים נמוך, והדבר נובע בעיקר ממבנה הגילים הצעיר של האוכלוסייה וכן מההתרחבות הרבה של היקף ביטוח החיים.

התקבולים, התשלומים והצבירה בכיטוח חיים בישראל*, 1968 עד 1972

1972***	1971**	1970	1969	1968	
א. התקבולים					
212.6	159.4	124.3	102.2	78.3	פרמיות
42.0	32.0	23.3	18.6	15.3	ריבית
254.6	191.0	147.6	120.8	93.6	סך כל התקבולים
ב. התשלומים					
69.2	47.5	41.2	33.6	25.3	תשלום תביעות המבוטחים
60.0	44.8	33.9	26.3	20.7	הוצאות שוטפות
6.9	10.4	6.5	5.8	5.9	הרווח הגולמי של חברות הביטוח****
136.1	102.7	81.6	65.7	51.9	סך כל התשלומים
118.5	88.3	66.0	55.1	41.7	ג. עודף התקבולים על התשלומים (א)-(ב)
47.8	43.3	9.3	6.6	2.6	ד. רווחי הון מהשקעות קרנות ביטוח חיים
166.3	131.6	75.3	61.7	44.3	ה. הצבירה (הגידול בקרן ביטוח חיים) (ג)+(ד)

* כולל חברות ישראליות חרות ולפני ניכוי ביטוח משנה בחו"ל.

** נהוגים מתוקנים.

*** אומדן.

**** לרבות חלקם של מבטחי המשנה בחוץ לארץ ברווחים.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הצבירה נטו באמצעות ביטוח חיים, כולל העלייה בערך ההשקעות, גדלה השנה בכ-26 אחוזים והסתכמה בכ-166 מיליון ל"י לעומת כ-133 מיליון ל"י ב-1971 וכ-75 מיליון ל"י ב-1970.

חלקן של החברות הישראליות בענף ביטוח חיים המשיך השנה לעלות והגיע לשיעור של כ-95.5 אחוזים מכלל הפרמיות ששולמו בענף. עובדה זו מצביעה על התבססותן של החברות המקומיות בענף ביטוח חיים. השייר של החברות הישראליות התייצב השנה על 92 אחוזים בדומה ליתר השנים האחרונות.

2. הביטוח הכללי

בשנת 1972 נמשכה ההתרחבות המהירה בעסקי הביטוח הכללי, כשעיקר הגידול חל בענף הרכב. השנה גדלו תקבולי הפרמיות בביטוח הכללי ב-32 אחוזים לעומת 27 אחוזים בשנת 1971, והן הסתכמו ב-652 מיליון ל"י.

על תחשת קצב גידולם של עסקי הביטוח הכללי פעלו השנה מספר גורמים, שאירעו עוד בשנת 1971, כשהעקריים בהם היו הגברת הפעילות הכלכלית במשק, עליית מחירים מהירה ועליית תעריפים בענף הרכב. השפעת גורמים אלה על עסקי הביטוח הכללי באה לעתים בפיגור, ויש איפוא לקשור את ההאצה בעסקי הביטוח הכללי גם בהתפתחויות הכלכליות שאירעו במשק בשנה הקודמת¹.

חלקן של החברות הישראליות בביטוח הכללי המשיך השנה לעלות, ותקבולי הפרמיות הגיעו השנה ל-85 אחוזים מסך הפרמיות שנתקבלו בביטוח הכללי. משקל התשלומים למבטחי משנה

לוח ט"ז-7

תקבולים פרמיות בביטוח הכללי ובענף ביטוח הרכב *, 1968 עד 1972
(מיליוני ל"י)

1972***	1971**	1970	1969	1968	
651.9	495.4	390.3	329.1	258.3	סך הכול פרמיות בביטוח הכללי
250.9	168.0	123.4	103.0	82.1	מזה : בביטוח רכב
38.5	33.9	31.6	31.3	31.8	הרכב כאחוז מהביטוח הכללי
העלייה השנתית בתקבולי הפרמיות (מיליוני ל"י)					
156.4	105.2	61.2	70.8	53.5	סך הכול ביטוח כללי
82.9	44.6	20.4	20.9	17.9	ביטוח רכב
שיעור שנוי הפרמיות לעומת השנה הקודמת (אחוזים)					
31.6	26.9	18.6	27.4	26.1	סך הכול ביטוח כללי
49.3	36.1	19.8	25.5	27.9	ביטוח רכב

* חברות ישראליות, זרות ומורשי ללוודיס כולל דמי רישום, לרבות ביטוח ימי ולהוציא ביטוח משנה בישראל ותקבולים בחוץ לארץ.
** נתונים מתוקנים.
*** אומדן.
ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹ חוזי הביטוח והשנתיים מותאמים בדרך כלל לעליית ערך הנכסים המבטחים ולעליית התעריפים רק בעת חידושם. ההתפתחויות, שהתרחשו במשק בעת תוקפו של חוזה הביטוח, שנחתם ב-1971, יבואו איפוא לידי ביטוי רק עם חידושו, בשנת 1972.

בחוץ לארץ ירד השנה והגיע לכ-40 אחוזים מכלל תקבולי הפרמיות לעומת כ-43 אחוזים בשנת 1971. ממצאים אלה יש בהם כדי להצביע על המשך התבססותן של החברות המקומיות בביטוח הכללי.

השנה נרשמה התרחבות חסרת תקדים בעסקי הביטוח של ענף הרכב. תקבולי הפרמיות גדלו השנה בכ-50 אחוזים לעומת גידול של 36 אחוזים אשתקד והגיעו לרמה של 251 מיליון ל"י. חלקו של ענף הרכב בתוך הביטוח הכללי עלה השנה לרמה של 38.5 אחוזים לעומת כ-34 אחוזים בשנת 1971. האצה זו בביטוח רכב מוסברת, בין השאר, בגידול במצבת כלי הרכב, ב"עליית מחירי המכוניות ובעליית תעריפי ביטוח רכב בשנתיים האחרונות.

חלקן של החברות הישראליות בביטוחי רכב ירד השנה לכ-86 אחוזים לעומת כ-90 אחוזים ב-1971. עובדה זו נוגדת את מגמת העלייה בחלקן של החברות הישראליות שאפיינה את ביטוח הרכב בשנים האחרונות. נראה, כי התפתחות זו קשורה, מצד אחד, בהגבלות מסוימות שקבעו מספר חברות ישראליות לגבי מבטחי רכב¹, ומצד שני, בכניסת חברות זרות חדשות לעסקי ביטוח רכב.

אחוז השייר העצמי של החברות הישראליות בענף הרכב המשיך לעלות השנה והגיע לכ-81 אחוזים לעומת כ-77 אחוזים ב-1971. עובדה זו נובעת בעיקר כתוצאה משינוי צורת ביטוח המשנה².

3. התפתחות מאזן חברות הביטוח הישראליות

המאזן המאוחד של חברות הביטוח הישראליות גדל השנה ב-378 מיליון ל"י לעומת 248 מיליון ל"י ב-1971, ו-148 מיליון ל"י ב-1970 והסתכם בכ-1,485 מיליון ל"י.

הגידול בתיק ניירות הערך של חברות הביטוח מסביר השנה ב-47 אחוזים מן הגידול בסך הנכסים לעומת כ-45 אחוזים ב-1971, והגידול בקרנות הביטוח (חיים וכללי) מסביר השנה ב-55 אחוזים מהגידול בסך ההתחייבויות לעומת כ-57 אחוזים ב-1971.

קרן ביטוח החיים, הנקבעת לפי חישובים אקטואריים, מייצגת את החיסכון המצטבר של משקי הבית באמצעות חברות הביטוח. קרן זו גדלה השנה בכ-157 מיליון ל"י³ לעומת כ-102 מיליון ל"י ב-1971, ומשקלה בכלל ההתחייבויות עמד על כ-41 אחוזים בדומה לארבע השנים הקודמות.

קרן הביטוח הכללי, הנקבעת לפי אומדן הסיכון בביטוח הכללי, שטרם חלף, גדלה השנה ב-51 מיליון ל"י לעומת כ-40 מיליון ל"י ב-1971 והסתכמה ב-158 מיליון ל"י. ניתן לראות בלוח י"ז⁴, כי השנה נמשכה מגמת גידול חלקת היחסי של קרן זו בכלל ההתחייבויות שהגיעה השנה לכ-11 אחוזים — עובדה, הקשורה בהגדלת השייר העצמי של חברות הביטוח הישראליות.

בין ההתחייבויות האחרות חל גידול נמוך, יחסית, בפקדונות מבטחי המשנה, ומשקלם בכלל ההתחייבויות המשיך לרדת השנה. עובדה זו גם היא, כנראה, תוצאה של הגדלת השייר הישראלי. משקל הון העצמי בכלל ההתחייבויות (כולל הון גפרע וקרנות שמורות ואחרות) המשיך לרדת השנה והגיע ל-10.4 אחוזים לעומת 11.6 אחוזים ב-1971 ו-13.1 אחוזים ב-1970.

בצד הנכסים עמד משקל תיק ניירות הערך על 46.2 אחוזים מכלל הנכסים בדומה לשנתיים הקודמות. השנה רכשו חברות הביטוח איגרות חוב של הממשלה או בערבותה בסכום של 174 מיליון ל"י לעומת כ-121 מיליון ל"י ב-1971.

¹ מחמת אחוז רווחיות נמוך, יחסית, בענף הרכב הציעו חלק מהחברות הישראליות ביטוחי רכב, שצמוד אליהן ביטוח חיים או סוג אחר של ביטוח.

² בתקופה האחרונה חל מעבר הדרגתי מחוזים של ביטוח משנה לפי מכסה — שיטה, שבה המבטח מוסר חלק מוסכם מכל ביטוחי, לביטוח משנה עודף — שיטה, שבה מחליט המבטח על הסכום, שהוא מוכן לשאת בו מכל נזק, והוא עורך ביטוח משנה על הסכום העודף.

³ סכום זה שווה, תאורטית, לערך הנוכחי של כלל התשלומים שישולמו בעתיד למבוטחים, בניכוי הערך הנוכחי של הפרמיות ושאר ההכנסות הצפויות.

הנכסים וההתחייבויות של חברות הביטוח, 1969 עד 1972

**1972	*1971	1970	1969	**1972	*1971	1970	1969	
(אחוזים)				(מיליוני ל"י)				
נ כ ס י ם								
איגרות חוב ממשלתיות או בערבות הממשלה								
44.3	43.7	42.2	40.9	657.3	483.4	362.5	291.5	
ניירות ערך אחרים								
1.9	2.4	4.2	3.9	28.7	25.8	35.9	27.6	
הלוואות כנגד פוליסות								
2.0	2.2	2.5	2.5	30.1	23.8	22.0	17.7	
הלוואות אחרות								
9.5	7.7	7.3	6.1	141.3	85.6	62.9	43.5	
פיקדונות לזמן ארוך								
3.0	3.2	3.4	4.9	43.6	35.3	29.2	34.5	
נכסים דלא ניידי והשקעות בחברות עזר								
5.6	6.1	7.0	7.6	83.6	66.9	59.8	53.7	
פרמיות לגבייה								
11.9	12.8	13.0	13.7	176.9	141.8	111.7	97.2	
חייבים שונים								
12.5	12.9	12.0	11.8	185.9	142.9	102.9	84.1	
מוזמנים ופיקדונות עובר ושב								
9.3	9.0	8.4	8.6	137.3	101.1	72.1	61.0	
100.0	100.0	100.0	100.0	1,484.7	1,106.6	859.0	710.8	סך כל הנכסים
ה ת ח י י ב ו י ו ת								
הון נפרע								
5.2	6.1	7.5	8.2	76.9	67.2	64.1	58.0	
קרן שמורה ואחרות								
5.2	5.5	5.6	6.6	77.9	64.3	51.6	47.2	
קרן ביטוח חיים (בניכוי ביטוח משנה)								
41.4	41.4	41.3	40.6	614.1	456.7	355.1	288.7	
קרן ביטוח כללי (בניכוי ביטוח משנה)								
10.6	9.7	7.9	7.2	158.0	107.0	67.4	51.0	
קרן ביטוח לסיכונים יוצאים מהכלל								
4.2	4.3	4.4	4.1	62.3	47.9	37.8	29.3	
פיקדונות מבטחי משנה								
7.1	8.3	10.5	10.2	104.7	90.4	90.3	72.6	
תביעות תלויות ומאושרות (ביטוח אלמנטרי וביטוח חיים) בניכוי ביטוח משנה								
14.3	12.9	11.4	10.3	212.3	143.2	98.1	73.1	
התחייבויות שוטפות								
12.0	11.8	11.4	12.8	178.5	129.9	94.6	90.9	
100.0	100.0	100.0	100.0	1,484.7	1,106.6	859.0	710.8	סך כל ההתחייבויות

* נתונים מתוקנים.

** אומדן.

ה מק ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

סכומי הפרימיות לגבייה גדלו השנה ב־35 מיליון ל"י והגיעו לרמה של 177 מיליון ל"י, כשרוב הסכום מהווה יתרות אצל סוכנים, ומיעוטו — אצל משקי הבית. ההלוואות, שמעניקות חברות הביטוח לגופים ושונים במשק, גדלו השנה במידה תלולה. סכומי ההלוואות, הכוללים הלוואות כנגד פוליסות, הלוואות אחרות לגופים ומוסדות ופיקדונות למתן הלוואות לזמן קצר וארוך, הגיעו השנה לכ־540 מיליון ל"י לעומת כ־390 מיליון ל"י בשנת 1971 וכ־290 מיליון ל"י בשנת 1970. עובדה זו קשורה, מצד אחד, במדיניות המוניטרית המרסנת, שהופעלה במשק בתקופה האחרונה, אשר הביאה להתחזקות לחצי הביקוש לאשראי. שמעניקות חברות הביטוח¹, ומצד שני, הגדלת נפח העסקות והחיסכון באמצעות ביטוח חיים אפשרו את היענותן של חברות הביטוח ללחצי ביקוש אלה ולהגברת פעילותן כמתווכים פיננסיים במשק.

¹ נראה כי הגופים במשק, הנזקקים לאשראי, נאלצו לפנות למתווך פיננסי מסוגו של סקטור הביטוח, המעניק אשראי יקר, יחסית, בעקבות ריסון האשראי ממקורות אחרים.